

ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Жихор О.Б.
Куценко Т.М.

Проаналізовано особливості інноваційного розвитку економіки країни, визначено основні тенденції та фактори впливу на інноваційну активність промислових підприємств. Виконане системне дослідження інноваційної сфери у сучасному суспільстві та визначені напрями активізації інноваційної діяльності. Обґрунтовано необхідність розуміння на всіх рівнях державної влади важливості й ролі інноваційного чинника в забезпеченні соціально-економічного розвитку країни.

Кількість бібліографічних посилань – 7, мова – українська.

Ключові слова: інноваційний розвиток економіки, фактори впливу на інноваційну активність, структура національної економіки.

ВСТУП

В Україні, протягом всього періоду існування її як незалежної держави, в науково-технічній і інноваційній сфері були започатковані інституційні і трансформаційні процеси, обумовлені усвідомленням необхідності та значення інновацій для соціального і економічного зростання. Але, економічні перетворення 1990-х рр. супроводжувалися погіршенням фінансового стану вітчизняних підприємств за рахунок зменшення обсягів виробництва та високих темпів інфляції. Це призвело до катастрофічного зниження інноваційної активності промислових підприємств. —Якщо питома вага підприємств, що розробляли і впроваджували нову чи вдосконалювали існуючу продукцію у промисловості колишнього СРСР у кінці 1980-х рр. досягала 60-70%, то цей показник у 1992 р. зменшився до 20%, що свідчить про значну втрату позицій Україні серед інших країн світу [2, с. 143]. Питання інноваційного розвитку національної економіки ґрунтовно досліджено в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Теоретичні засади інноваційних процесів в економіці розроблено у наукових працях таких видатних зарубіжних вчених як Й. Шумпетер, М. Кондрат'єв, С.-С. Кузнец, М. Портер, Ю. Яковець, В. Гусарова та ін. Провідними вітчизняними дослідниками згаданої проблеми є А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кузнєцова, В. Чорнобаєв, В. Вакалюк, О. Юркевич та ін.

Метою статті є визначення основних тенденцій інноваційного розвитку з урахуванням факторів впливу на інноваційну сферу національної економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За період 2000-2009 рр. ситуація в інноваційній сфері продовжує погіршуватися. Так, якщо в 2000 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалося 1705 підприємств, або 18% від загальної їх кількості, то у 2007 р. – 1472 підприємства, або 14,2%, у 2008 р. – 1397 підприємств, або 13%, а у 2009 р. – лише 1411, або 12,8% від кількості інноваційно-активних підприємств (рис. 1). В 2006 р. спостерігався мінімальний рівень інноваційної активності промислових підприємств, лише 11,2% від загальної їх кількості займалися інноваційною діяльністю. В 2007 р. кількість інноваційно-активних підприємств зросла на 31,6% до 1472 одиниць, що однак у відсотках до загальної кількості промислових підприємств на 3,8% менше порівняно з 2000 р. Впродовж 2008-2009 рр. інноваційна активність промислових підприємств продовжує зменшуватися, в 2008 р. кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю зменшилася на 1,2% до 1397 одиниць, в 2009 р. – на 0,2% до 1411 підприємств.

Порівняння показників інноваційної активності українських підприємств з результатами інноваційної діяльності підприємств країн-членів та кандидатів до вступу в ЄС свідчить про значне відставання нашої країни в інноваційній сфері. Найнижчі показники інноваційної активності серед країн Євросоюзу мають Латвія (14,6%), Угорщина (21,1%), Румунія (21,9%), найвищі – Ірландія (56,7%), Бельгія (59,6%) та Німеччина (69,7%).

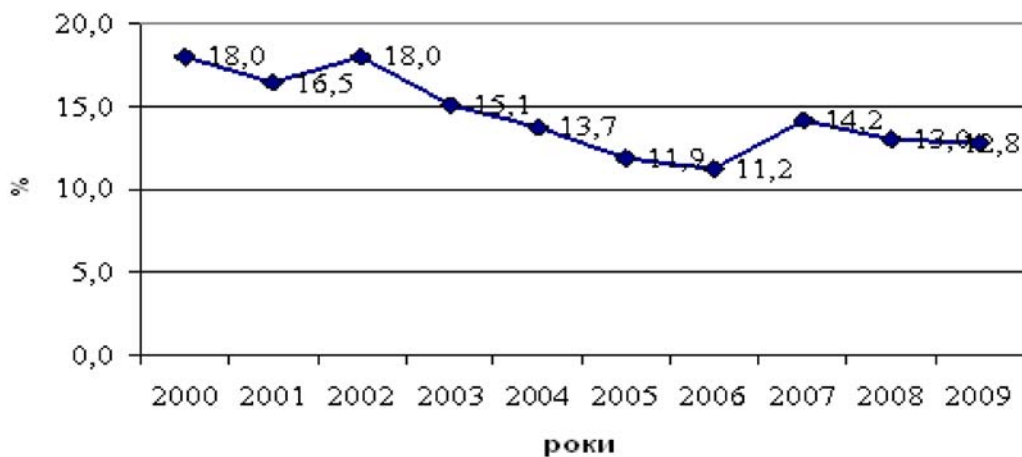

Рис. 1 Динаміка питомої ваги інноваційно-активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств України

Джерело: [4]

В Україні інноваційна активність промислових підприємств знаходиться на рівні, який не досягає навіть мінімального значення серед європейських країн, а якщо порівнювати з країнами-лідерами інноваційного розвитку, то розрив становить близько 5 разів.

Обсяг інноваційних витрат в 2009 р. склав 7949,9 млн. грн. проти 1760,1 млн. грн. в 2000 р., тобто протягом аналізованого періоду відбулося збільшення загального обсягу витрат за різними напрямками інноваційної діяльності в 4,5 разів. Період 2000-2008 рр. характеризувався постійним збільшенням обсягу інноваційних витрат, які в 2008 р досягли максимального значення у розмірі 11994,2 млн. грн. В 2009 р. витрати на інноваційну діяльність підприємств України зменшилися на 33,7% в результаті спаду загальної економічної активності внаслідок світової фінансової кризи і склали 7949,9 млн. грн.

Аналіз структури розподілу загальної суми витрат за напрямками інноваційної діяльності свідчить, що у 2009 р. найбільшу питому вагу мають витрати на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення (62,6%). На виконання науково-дослідних розробок силами підприємств (внутрішні НДР) у 2009 р. спрямовано 8,0%, що на рівні попереднього періоду і на 0,7% більше ніж в 2007 р., 2,7% – на придбання результатів НДР інших організацій (зовнішні НДР), виконаних іншими організаціями для розробки нових або вдосконалених продуктів та процесів, що перевищує витрати попереднього року на 0,3%, 1,4% – на придбання інших зовнішніх знань (нових технологій, у т.ч. виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки; комерційних таємниць; проектів, товарних знаків, придбаних у зв'язку з проведенням підприємством інновацій; інжинірингових та консалтингових послуг) та 25,3% – інші витрати. Починаючи з 2007 р. кошти на підготовку виробництва було віднесено до інших витрат, тому їх збільшення практично в два рази за останні три роки говорить про необхідність проведення виробничого проектування та інших видів підготовки виробництва для випуску нових продуктів та впровадження нових методів їх виробництва.

При цьому протягом 2000-2009 рр. більше третини загального обсягу витрат у промисловості припадає на закупівлю обладнання, в той час як на придбання прав на інтелектуальну власність та проведення внутрішніх та зовнішніх НДР витрати на порядок менші. Майже половина інноваційно-активних підприємств не фінансують проведення наукових досліджень з метою підвищення конкурентоспроможності свого виробництва. На думку розробників Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів подібна ситуація пояснюється як браком коштів, так і відсутністю в останні роки дієвої державної системи стимулювання інноваційної діяльності через постійні поправки до відповідних бюджетів та існуючих законів [7, с. 11].

У 2009 році обсяги витрат на інноваційну діяльність склали 7949,9 млн. грн., що на 33,7% менше, ніж у 2008 році. Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності, як і в попередні роки, були власні кошти суб'єктів господарювання – 5169,4 млн. грн., що складає 65% від загального обсягу фінансування. Зросла частка фінансування інноваційної діяльності за рахунок коштів іноземних держав з 1% у 2008 році до 19%.

Аналіз інноваційної активності промислових підприємств за видами економічної діяльності свідчить про те, що за період 2000-2008 рр. найбільшу інноваційну активність виявляють підприємства обробної промисловості. Так, більше ніж 90% від загального обсягу витрат на інноваційну діяльність за виключенням 2003 р. припадає саме на обробну промисловість. Ця ситуація відповідає світовим тенденціям щодо особливостей розвитку підприємств обробної промисловості через необхідність підтримання конкурентоспроможності власної продукції порівняно з зарубіжними аналогами шляхом активної участі в освоєнні на виробництві інноваційних розробок. Підприємства добувної промисловості, навпаки, демонструють зменшення коштів, спрямованих на інноваційну діяльність з 8,4% у 2000 р. до 2,2% у 2008 р. На підприємства, які займаються виробництвом та розподіленням електроенергії, газу та води припадає незначна сума інноваційних витрат, до 8,7% від загального обсягу витрат у 2003.

Таблиця 1 Розподіл загального обсягу інноваційних витрат за видами економічної діяльності

Показники	Роки									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Добувна промисловість, млрд. грн.	0,17	0,16	0,15	0,22	0,15	0,13	0,08	0,20	0,26	
У % до загальної кількості	8,4	8,0	5,1	7,2	3,2	2,3	1,2	1,9	2,2	
Обробна промисловість, млрд. грн.	1,82	1,79	2,8	2,6	4,1	5,5	6,0	10,5	11,6	
У % до загальної кількості	91,5	90,3	94,3	84,1	91,7	96,5	98,0	97,0	96,6	
Виробництво електроенергії, млрд. грн.	0,03	0,03	0,02	0,03	0,02	0,07	0,04	0,10	0,14	
У % до загальної кількості	1,8	1,7	0,6	8,7	5,1	1,2	0,7	1,1	1,2	

Джерело: [4]

В розрізі галузей обробної промисловості найбільший обсяг інноваційних витрат протягом аналізованого періоду здійснювали підприємства машинобудівної, харчової та металургійної промисловості, хоча ці коливання відбувалися вкрай нерівномірно через непослідовну політику уряду щодо стимулювання інноваційної діяльності. Так, в період 2000-2009 рр. обсяг інноваційних витрат підприємств машинобудування та металургійної промисловості мали тенденцію до збільшення, на відміну від підприємств харчової промисловості, витрати на інноваційну діяльність яких досягли максимального значення в 2002 р. (33,8% від загального обсягу інноваційних витрат) і потім щорічно зменшувалися до 11,9% у 2009 р.

Інноваційні процеси в економіці не набули вагомих масштабів, оскільки кількість промислових підприємств, що впроваджують інновації зменшується з кожним роком і коливається на рівні 11,7%, що менше в 3-4 рази, ніж в інноваційно розвинутих країнах [7, с. 11]. Інноваційні чинники економічного зростання досі не відіграють значної ролі і не знаходять відображення у реальних діях державної влади. Динаміка кількості підприємств, що впроваджували інновації, та питома їх вага у загальній кількості промислових підприємств свідчить про негативні тенденції в інноваційній сфері, які підтверджуються статистичними даними.

Починаючи з 2000р., кількість підприємств, що впроваджували інновації, постійно зменшувалася, за виключенням 2002 р., коли їх кількість збільшилася на 0,3% (рис. 2). В 2005 р. спостерігався рекордно низький рівень промислових підприємств, які займалися впровадженням інновацій – лише 8,2% від загальної їх кількості.

Рис. 2 Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації та їх частка в загальній кількості промислових підприємств України [4, с. 231]

Джерело: [4]

Тобто, фактично реалізується песимістичний сценарій розвитку інноваційної ситуації в Україні, для якого на основі експертних оцінок визначено основні параметри функціонування інноваційного сектору економіки (табл. 2). Реалізація песимістичного прогнозного сценарію зумовлена домінуванням переважно декларативного характеру державного стимулювання інноваційного розвитку виробництва, збереженням залишкового принципу державного фінансування науково-технічної сфери та несприятливої для інноваційного розвитку політики комерційних банків, низького рівня довгострокового кредитування технологічної модернізації промислових підприємств, високого рівня матеріало- та енергомісткості кінцевої продукції, продовженням деформації науково-технічної бази галузевого та

Таблиця 2 Сценарії розвитку інноваційної ситуації в Україні у 2004-2011 рр.

Економічні параметри	Сценарії розвитку		
	песимістичний	базовий	оптимістичний
Частка інноваційної продукції в обсязі промислового виробництва	7-10	11-30	>30
Рівень інноваційної активності у промисловості	<18	18-40	>40
Частка промислових підприємств, що впроваджують інновації	<15	15-35	>35

Джерело: [6]

Низька інноваційна активність промислових підприємств обумовлює невелику частку інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції. В 2009 р. обсяг реалізованої інноваційної продукції становив 31432,3 млн. грн., або 4,8% від загального обсягу промислової продукції (в 2008 р. – 45830,2 млн. грн., або 5,9%, в 2007 р. – 40188,0 млн. грн., або 6,7%), тобто простежується чітка тенденція до зменшення обсягів реалізованої промислової продукції через зниження її конкурентоспроможності на світовому ринку.

Виробляло інноваційну продукцію в 2009 р. 994 підприємств, що на 26,5% менше ніж в 2000 р. Із загальної кількості підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію, більше половини поставляли продукцію, що зазнала суттєвих змін на суму 8511,5 млн. грн. Однак, порівнюючи з 2000 р. слід констатувати той факт, що частка принципово нової продукції в загальному обсязі інноваційної зменшилася практично в 2 рази. Майже кожна третє інноваційне підприємство поставляло свою продукцію на експорт, обсяг якої в 2009 р. склав 1320,9 млн. грн., або 42% реалізованої інноваційної продукції.

Технологічний розвиток галузей промисловості характеризується насамперед упровадженням прогресивних технологічних процесів. Про низьку інноваційну активність українських підприємств свідчить те, що в 2000 р. лише 416 промислових підприємств впроваджували нові технологічні процеси (4,1% від загальної кількості промислових підприємств), в 2007 р. – 515 (5,0%), в 2008 р. – 582 (5,4%), в 2009 р. – 452 підприємства впровадили нові технологічні процеси з метою підвищення конкурентоздатності власного виробництва. Загалом упровадження прогресивних технологій не характеризується особливою стабільністю, про що свідчить рис. 3.

Рис. 3 Упровадження прогресивних технологій та інноваційних видів продукції

Джерело: [4]

Після зниження загальної кількості впроваджених технологічних процесів у промисловості у 2002 р. до 1142 процесів та в 2006 р. до 1145 процесів спостерігається збільшення зазначеного показника, при чому більше третини впроваджених нових технологічних процесів є маловідходними та ресурсозберігаючими. Кількість освоєних у виробництві нових видів продукції збільшувалася протягом 2000-2002 рр., в 2003 р. відбулося зменшення кількості

найменувань інноваційних видів продукції практично у 3 рази до 7416 одиниць. Починаючи з 2007 р. виробництво інноваційних видів продукції поступово збільшилося і досягло в 2009 р. 2686 найменувань, що однак менше рівня 2000 р. майже в 6 разів, з них нових видів техніки впроваджено 641 найменування, що більше ніж в 2000 р. лише на 10 одиниць. Це свідчить про відсутність стимулів підприємців до впровадження нової техніки, оновлення матеріально-технічної бази виробництва і, відповідно, до освоєння виробництва нових видів продукції.

За статистичними даними впровадження нових технологічних процесів найбільш активно здійснювали підприємства обробної промисловості. Привертає увагу той факт, що підприємства машинобудування залишаються лідерами і випереджають інші галузі промисловості по впровадженню прогресивних технологічних процесів. Кількість впроваджених ними нових технологічних процесів за період 2000-2009 рр. коливається від 606 до 1273, що становить відповідно 53,1% та 70,4% від загальної їх кількості. Промислові підприємства, які виготовляють продукти харчування та переробляють сільськогосподарську продукцію впроваджують прогресивні технологічні процеси у тому числі маловідходні, ресурсозберігаючі і безвідходні технології значно в менших обсягах, ніж підприємства машинобудування. Кількість впроваджених інноваційних технологій протягом 2000-2009 рр. коливається в середньому на рівні 10,6% від загальної їх кількості. Найменшу схильність до впровадження прогресивних технологій виявляють підприємства легкої промисловості, протягом досліджуваного періоду кількість впроваджених нових технологій в цій галузі на перевищувала 5,3% в 2001 р.

Хімічна та нафтохімічна промисловість також не демонструє значних успіхів в сфері оновлення технологічних процесів та впровадження ресурсозберігаючих технологій, кількість впроваджених нових прогресивних технологічних процесів коливалася від 3,9% від загальної їх кількості в 2001 р. до 9,8% в 2004 р. Ця кількість аж ніяк не відповідає рівню потреб підприємств даної галузі національної економіки щодо впровадження прогресивних технологій з огляду на необхідність зменшення енерго- та матеріаломісткості продукції підприємств хімічної та нафтохімічної промисловості порівняно з зарубіжними аналогами.

Неврегульованість питань, пов'язаних з реалізацією Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [3], призводить до неконтрольованого передання технологій за кордон, що загрожує економічній безпеці країни. Так, статистичний аналіз свідчить про постійні коливання кількості придбаних нових технологій протягом 2001-2008 рр., в 2002 р. кількість придбаних нових технологій в Україні зросла до 1170 одиниць, що практично в 1,5 рази більше ніж в попередньому періоді. Однак, вже за наступний рік їх кількість впала до 507 одиниць, що на 66,9% менше ніж в 2001 р. В 2004 р. обсяги придбання нових технологій знову збільшилися на 42%, порівняно з 2003 р. Період 2005-2008 рр. характеризується поступовим збільшенням кількості придбаних технологій та знову різким зниження їх кількості у 2008 р. до 603 одиниць.

За даними офіційної статистики, загальна кількість придбаних нових технологій в Україні за період з 2000 по 2009 рр. становила 5633. При цьому результати власних досліджень і розробок за останні 10 років становлять у середньому 13,6% (764 технології) від загальної кількості отриманих технологій. Цей рівень дуже низький для країни, яка декларує інноваційно-інвестиційний шлях розвитку та перехід до 5-го і 6-го технологічних укладів за умови створення відповідної інфраструктури національної інноваційної системи [5, с. 215]. Слід зазначити, що в Україні досі не створений дієвий механізм впровадження завершених науково-технічних розробок і технологій у промислове виробництво. Процес передачі технологій в Україні характеризується нестійкою динамікою та незначною кількістю переданих технологій за межі України. За кордон передаються в більшості права на патенти, ліцензії на використання винаходів, промислових зразків, тобто результати досліджень та розробок виконаних вітчизняними вченими виявляються не затребуваними на світовому ринку інновацій.

В Україні домінують низькотехнологічні галузі виробництва: добувна, паливна, харчова, легка промисловість, агропромисловість. Відповідно майже 95% вітчизняної продукції належить до виробництв 3-го та 4-го технологічних укладів. Зростання ВВП за рахунок введення нових технологій в Україні оцінюється всього у 0,7-1%. Сукупна питома вага видів діяльності, що належать до високотехнологічних і середньотехнологічних високого рівня розвитку, менша ніж 13%. Перспективи розширення цих видів діяльності залежать від обсягів інвестування їхнього розвитку. Вкладення менш ніж 5% від інвестиційних ресурсів економіки не відповідає не тільки їхній ролі в економіці, а й потребам простого відтворення виробничого потенціалу. Складаються умови, що ведуть до згортання цих видів діяльності.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного аналізу можна зробити наступні висновки. У розвитку інноваційної сфери спостерігаються наступні тенденції:

- 1) зниження інноваційної активності промислових підприємств на фоні дисбалансу стимулів між науковою та інноваційною діяльністю та зниження якісного рівня науково-технічного потенціалу;
- 2) зменшення кількості підприємств, що впроваджують інновації через здійснення відомчого контролю інноваційних процесів у галузях національної економіки та відсутності стимулів до активізації інноваційної діяльності;
- 3) невелика частка реалізованої інноваційної продукції у загальній кількості вироблених товарів та послуг, незначна її частка, що спрямовується на експорт;
- 4) кількість упроваджених прогресивних технологічних процесів не відповідає потребам економіки для високотехнологічного прориву, процеси неконтрольованого передання технологій за кордон через неврегульованість нормативної бази, що створює умови для посилення залежності країни від розвинутих країн світу;

5) домінування низько технологічних галузей виробництва, посилення тенденцій до згорання високотехнологічних видів діяльності та втрати можливості підтримання довгострокової динаміки економічного зростання національної економіки на інноваційній основі.

В інноваційній сфері української економіки досі зберігаються стійкі диспропорції, які істотно обмежують перспективи її зростання в довгостроковому періоді, формують значні ризики та обмеження для зміцнення конкурентоспроможності національної економіки України. Саме новий технологічний базис дасть країні вийти на новий етап розвитку та скористатися основними конкурентними перевагами – технологіями шостого технологічного укладу для утвердження економічної могутності та забезпечення соціальних гарантій.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажал Ю.М. Інноваційно-технологічна динаміка українського експорту та антикризові перспективи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.ekma.kiev.ua/bitstream/123456789/612/1/Бажал – Матеріали до парламентських слухань.pdf](http://www.ekma.kiev.ua/bitstream/123456789/612/1/Бажал_Матеріали_до_парламентських_слухань.pdf)
2. Бубенко П.Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку. Монографія / П.Т. Бубенко. — Харків: ХНАМГ, 2008. — 295 с.
3. Закон України Про державне регулювання діяльності у сфері трансферту технологій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.gov.ua>
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2008 році: Статистичний збірник –К.: Держкомстат України, 2009. — 356 с.
5. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.
6. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015) / Шляхом Європейської інтеграції / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. — 324 с.
7. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів (проект) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.gov.ua>

Жихор Олена Борисівна, д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ, тел. (057) 702-49-28, e-mail: olenazet@mail.ru

Куценко Тетяна Миколаївна, викладач кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Харківського інституту фінансів УДУФМТ, тел. (057) 715-02-94, e-mail: kutsenko_75@mail.ru